

Les diverses concepcions sociològiques del gènere

Sergi Fàbregues Feijóo

Resum: Des d'una perspectiva fonamentada en la sociologia del coneixement, el propòsit principal d'aquest estudi ha estat la presentació d'una anàlisi de l'heterogeneïtat de les visions aportades des de la sociologia del gènere en relació amb aquest terme. Així, doncs, el nostre punt de partida se situa en el plantejament d'una hipòtesi centrada en el mode com el tractament sociològic del gènere ha presentat profundes divergències en funció de la perspectiva intel·lectual i ideològica des de la qual s'ha efectuat l'anàlisi, per tal de comprovar la gran varietat inherent a tota forma de coneixement. El treball té un caràcter introductori i se centra en una exposició de les principals característiques de cada vessant ideològica i en la referència a les seves autores més representatives.

Al llarg de la història, les principals figures de la disciplina sociològica han ignorat les preocupacions i el coneixement feminista, que sovint s'ha reduït a un tipus d'anàlisi convencional i no crítica. No ha estat fins als darrers anys, amb l'adopció d'un cert protagonisme per part d'algunes dones dins el camp de la creació intel·lectual, que el concepte de gènere ha passat a esdevenir un element susceptible d'anàlisi dins les ciències socials, sobretot en la seva vessant més crítica.

En primer terme, m'agradaria deixar clara la distinció entre els termes gènere i sexe, per tal de precisar amb claredat el concepte que esdevé el nucli central d'anàlisi del present treball. En aquest sentit, es pot entendre el gènere com un concepte que ha esdevingut substitutori del terme sexe, a partir d'una sèrie de processos, models de comportament i relacions amb què la societat ha convertit el sexe

biològic en producte de l'activitat humana. Ens referim a un procés mitjançant el qual les diferències biològiques entre sexes —variables mascle-femella— passen a ésser socialment i culturalment diferències entre gèneres —variables masculí-femení. En conseqüència, la categoria de gènere s'utilitza sovint per designar les diferències entre homes i dones, divergències que no són d'ordre biològic, sinó construccions socials.

A partir del present estudi em proposo analitzar el mode com el tractament d'aquest terme ha presentat dissonàncies en els diversos corrents intel·lectuals centrats en la sociologia del gènere i de la família, com també revisar les diferents autores que han basat la seva producció teòrica en l'anàlisi de les diferències socials entre homes i dones, dos aspectes d'interès essencial per a la sociologia del coneixement. Per tant, m'interessarà observar com han existit profundes divergències en l'elaboració de teories sobre el gènere, suposant que aquestes han estat sovint connectades a l'experiència vital —o a la situació social— del científic social, en la majoria dels casos dones, per a les quals les idees de caràcter feminista han esdevingut sovint un instrument de defensa i de reclamació d'uns drets igualitaris lligat, en la seva manifestació més radical, a una ideologia de caràcter revolucionari.

La perspectiva adoptada des de la sociologia del coneixement, en analitzar el mode com el gènere és producte de les relacions socials, ens serà molt útil per a l'anàlisi i posterior validació empírica de l'heterogeneïtat de la teoria feminista contemporània. La sociologia del coneixement feminista considera que allò que les persones anomenen *coneixement del món* presenta quatre característiques concretes: 1) és invariablement descobert pel punt de vista d'un actor situat en una estructura social; 2) és sempre parcial i interessat, mai total i objectiu; 3) varia d'una persona a una altra, donades les diferències dels papers que es representen i les seves situacions socials, i, finalment, 4) les relacions de poder influeixen sempre en el coneixement, sigui quin sigui el punt de vista des del qual es descobreixi, el dels dominants o el dels subordinats. En conseqüència, el teòric o teòrica que emprengui qualsevol estudi des d'una perspectiva sociològica feminista ha de partir de la consideració que el coneixement esdevé la clau problemàtica d'aquesta, és a dir, una qüestió que cal determinar en primer terme i que condicionarà tota investigació posterior. Aquest plantejament és encara més elemental en el camp de la producció teòrica feminista, en el qual sovint les relacions de poder es manifesten en les pretensions de coneixement.¹

1. D'acord amb aquesta perspectiva, l'investigador ha de reconèixer la seva parcialitat i acceptar la responsabilitat d'explicar el coneixement des d'una localització

Per tant, es fa necessària una anàlisi —epistemològica— de les relacions entre el coneixement i el poder que permeti entendre la directa influència de la localització de l'investigador dins el sistema social en el procés d'elaboració de coneixements.²

Partint d'aquestes premisses, la meua hipòtesi de treball serà la següent: l'anàlisi del terme *gènere* ha presentat profundes divergències en funció de la perspectiva intel·lectual i ideològica —ja sigui funcionalista, biologicista, marxista, psicoanalítica, socialista o radical— des de la qual s'ha fet l'anàlisi, per tal de comprovar, en darrer terme, l'heterogeneïtat de les formes de coneixement d'un mateix concepte. A partir d'aquesta premissa, analitzaré els diversos tractaments del terme, incloent-hi algunes citacions bibliogràfiques, amb la voluntat de portar a terme una mínima validació empírica de la hipòtesi plantejada.

En termes generals, podem discernir tres grans tipus de teories —amb les seves corresponents subdivisions— al voltant del concepte de *gènere*, cadascuna amb posicions clarament divergents pel que respecta als papers de la dona i de l'home en la nostra societat.³ Les primeres, anomenades *teories de la diferència*, es fonamenten en el fet que la localització de les dones i la seva experiència en la majoria de les situacions difereix de la dels homes en aquestes mateixes situacions, de manera que la investigació situa únicament en els detalls aquesta diferència, presentant un plantejament reduïdament crític. Aquestes teories inclouen explicacions de caràcter biosocial, institucional i psicosociològic de la diferència, algunes de les quals permeten en darrer terme, al meu entendre, legitimar el caràcter natural⁴ de la posició desigual dels homes i les dones dins la societat. El segon tipus de teories, anomenades *de la desigualtat*, parteixen

particular, de la mateixa manera que ha d'inspirar-se en una anàlisi de les relacions de poder i de la seva implicació com a científic social que transforma les explicacions en fets en mantenir aquestes relacions.

2. Aquest plantejament sobre la posició social de l'investigador no serà analitzat en el present treball, donada la gran dificultat d'accedir a les seves biografies personals. Em referiré, doncs, únicament al mode com el coneixement d'un mateix terme varia d'una autora a una altra.

3. Cal tenir present que les tres vessants, en la mesura en què parteixen de la teoria feminista, presenten per naturalesa una perspectiva crítica respecte al món masculinitzat. Les diferències entre elles al·ludeixen al grau d'aquesta crítica i al mode com, en alguns dels plantejaments teòrics presentats —teories de la diferència—, la perspectiva crítica acaba esdevenint, en darrer terme, un factor de legitimació d'allò què es pretén evitar.

4. Com veurem més endavant, aquest constituirà un punt fonamental de crítica en la investigació de la sociologia feminista de caire més revolucionari, en descriure i analitzar la construcció social dels fets, en aquest cas de la supremacia masculina.

d'un plantejament lleugerament més crític que les anteriors, en basar-se en la idea que la posició de les dones en la majoria de les situacions no tan sols és diferent de la dels homes, sinó menys privilegiada i desigual. Inclouen explicacions liberals i marxistes, fet que porta les seves teòriques a situar la seva producció intel·lectual en l'anàlisi de la naturalesa de les posicions desiguals. Encara que presenten una marcada visió crítica, les teories de la desigualtat no arriben al nivell de radicalitat del tercer tipus de teories, fonamentades en una perspectiva clarament més revolucionària, en substituir l'anàlisi de la naturalesa de la diferència per l'anàlisi de la naturalesa de l'opressió, introduint, per tant, una visió de la relació directa de poder entre homes i dones. En aquest sentit, les teories de l'opressió plantegen el fet que les dones no solament són diferents o se situen en una posició desigual respecte als homes, sinó que es troben oprimides, subordinades, modelades i, en darrer terme, utilitzades com a objecte d'abús per part d'aquests. Podem incloure dins d'aquest darrer tipus de teories les explicacions radicals feministes, psicoanalítiques, socialistes i de la tercera ona sobre l'opressió.

És mitjançant l'anàlisi d'aquestes tres principals vessants de la teoria feminista que podem observar la gran heterogeneïtat teòrica que ha caracteritzat el tractament del concepte de gènere, i és aquesta la causa principal de la gènesi de nombrosos conflictes intel·lectuals. És, per tant, la divergència d'enfocament teòric sobre la situació de les dones —segons la qual els sociòlegs s'inclinen per les teories de la diferència i la desigualtat, alhora que les teòriques i teòrics feministes es decanten per les teories de l'opressió⁵— allò que explica el desacord actual entre les dues comunitats respecte al fet de si la teoria sociològica ha tractat o no de manera adequada les relacions entre homes i dones dins la nostra societat.

La divisió teòrica fins a aquest punt plantejada ens permet, doncs, contextualitzar els diversos plantejaments del terme *gènere* formulats dins el camp de la teoria feminista contemporània. A continuació analitzaré amb més profunditat cadascuna de les vessants teòriques fent referència a les autores⁶ més representatives, amb la finalitat empírica d'observar la clara divergència existent entre els

5. En oposició al model bàsic d'interacció lligat a la dominació masculina que proposa la sociologia convencional, la investigació feminista planteja un model alternatiu de microinteracció en què es fa patent el tancament de les dones respecte a la resta de la societat, un fet del qual es desprèn tant una falta d'interaccions cara a cara com d'intencionalitat en la realització de les seves accions.

6. La meua exposició es fonamentarà en la referència a les autores i a alguna de les seves obres, introduint la citació original d'algunes de les obres consultades i anotades a la bibliografia en l'idioma —anglès, italià o castellà— en què han estat redactades.

seus plantejaments i, per tant, l'heterogeneïtat de nocions que es desprenen d'un mateix concepte.

En primer terme, en relació amb el primer tipus de teories feministes comentades, basades en les diferències de gènere, cal afirmar que aquesta constitueix una posició minoritària dins el feminisme contemporani, que es troba principalment present en treballs teòrics amb una perspectiva essencialment institucional, quasi funcionalista, de la societat: escrits biosocials, escrits simbolicointeraccionistes, treballs fenomenològics i escrits etnometodològics, a més del tipus de treballs sociològics que prenen els factors del sexe i el gènere com a variables independents centrals. El plantejament bàsic d'aquest tipus de teories de la diferència està basat en la idea que la vida interior psíquica de les dones és, en termes generals, diferent de la dels homes. Les seves autores parteixen de la idea que la dona té una visió diferent i, al mateix temps, dóna una importància diferent a la construcció social de la realitat perquè difereix del seu homòleg masculí en relació amb diversos factors, els quals fan referència, entre d'altres, als seus valors i interessos bàsics,⁷ al seu mode de fer els judicis de valor, a la seva creativitat literària, a les seves fantasies sexuals, al seu sentit de la identitat, als seus processos generals de consciència i d'individualitat i fins i tot al mode diferenciat de configurar les seves relacions i experiències vitals en comparació amb els homes. La base d'aquest tipus de formulacions teòriques se sosté sobre una visió, al nostre entendre, *naturalitzadora* de la desigual posició dels homes i les dones a la nostra societat, i les explicacions que aquestes proposen són de tres tipus: biològiques, institucionals i construïdes, és a dir, sociopsicològiques.

Amb referència a les primeres, les de caràcter biològic, es fonamenten en una explicació de la diferenciació de la posició social —com també de les seves funcions— d'ambdós sexes basada en les seves diferències de tipus fisiològic, anatòmic i biològic. Aquesta és, per tant, la perspectiva que més s'acosta a una explicació de la diferència en termes *naturals*. La seva proposta parteix de la necessitat d'establir mesures socioculturals —com ara l'aprenentatge social— que permetin que cada gènere compensi els desavantatges biològicament donats. Dins aquesta vessant, les autores més representatives són sociobiòlogues com ara Alice Rossi⁸, Carol Gilligan i Janet Lever.

7. En aquest respecte, l'autora Sara Ruddick afirma que «Mothers as individuals, engage in all sorts of other activities, from farming to deep sea diving, from astrophysics to elephant training. Mothers as individuals are not defined by their work; they are lovers and friends; they watch baseball; ballet or the soaps; they run marathons, play chess, organize church bazaars and rent strikes. Mothers are as diverse as any other humans and are equally shaped by the social milieu in which they work.» Ruddick, 1989, p. 17.

En relació amb la segona proposta, les explicacions institucionals de les diferències de gènere es caracteritzen per un plantejament de caire bàsicament funcionalista, molt influenciat per les teories de Talcott Parsons, en accentuar les seves autores les funcions bàsiques de la dona en la manutenció dels fills i en l'assumpció dels rols d'esposa, mare i mestressa de casa que integra l'exercici de la maternitat, tots ells determinats per una divisió sexual del treball que condemna les dones a l'esfera privada de la llar i que és legitimada —en la mesura que és vista com a socialment necessària— per les diverses propostes de tipus funcionalista formulades per aquestes teòriques. Les seves principals autores són Jessie Bernard, Joan Kelly-Godol i Miriam M. Johnson.

Com a tercer i últim punt dins els postulats de la diferència, se situen les teories sociopsicològiques del gènere, les quals fan referència a tres tipus de plantejaments: fenomenològic, postestructuralista o bé a teories de la socialització. Entre tots ells, el primer esdevé probablement el més rellevant dels tres, donada la seva gran importància en el terreny tant sociològic com psicològic. La fenomenologia de caire feminista parteix de la idea que la configuració de la cultura, el llenguatge i la realitat quotidiana es desenvolupen a partir d'un conjunt de conceptes, derivats d'experiències masculines, vinculats a les categories dicotòmiques simples de les *tipificacions* —o patrons— de la masculinitat i la feminitat. En conseqüència, per a algunes de les autores integrants d'aquesta perspectiva, com ara Dorothy E. Smith,⁹ Luce Irigaray¹⁰ o Julia Kristeva, esdevé important la contribució conceptual

8. Concretament, Rossi ha vinculat les funcions biològiques diferents d'homes i dones a les diverses pautes del desenvolupament hormonalment determinat durant el cicle vital i això, al mateix temps, a la variació sexualment específica en característiques com ara la sensibilitat a la llum i el so i a les diferències en les connexions entre els costats dret i esquerre del cervell. En relació amb aquesta idea basada en la diferenciació biològica d'ambdós sexes, l'autora comenta que «[...] the neurosciences continue to affirm what is a growing accumulation of evidence of biological processes that differentiate the sexes, and let us assume further that the social trend toward greater coparenting continues in the future.» Rossi, 1983, p. 14.

9. Aquesta autora fa referència a l'existència d'una consciència femenina bifurcada i afirma que les dones experimenten una *línia divisòria* entre la seva experiència personal i els tipus establerts disponibles en el teixit social de coneixement que descriu aquesta experiència. Així, doncs, per a Dorothy Smith, la mateixa vida quotidiana es divideix en dues realitats per als subordinats: la realitat de l'experiència real, viscuda i objecte de reflexió, i la realitat dels tipus socials.

10. En relació amb l'existència d'un discurs fortament masculinitzat, Luce Irigaray comenta: «L'uomo è stato il soggetto del discorso: teorico, morale, politico. E il genere di Dio, guardiano di ogni soggetto e di ogni discorso, è sempre *maschile-paterno*, in Occidente.» Irigaray, 1989, p. 12.

i interaccional de tots els individus en el manteniment d'aquestes tipificacions, i també els modes a partir dels quals aquesta intervenció col·lectiva determina,¹¹ a través de la definició, les esferes distintives i els papers psicològics de les dones i dels homes en la nostra societat.

Arribat aquest punt de la nostra exposició teòrica, podem concloure l'anàlisi d'aquest primer tipus de teories basades en la diferència afirmant que, excepte en el cas de les teòriques de vessant conservadora —és a dir, teòriques no feministes que creuen en la inevitabilitat de la diferència i, per tant, en la necessitat de renunciar a les seves demandes—, les recomanacions sobre la situació de les dones plantejades per les autores de la diferència se centren en la necessitat de respecte, fet que les porta a proposar una concepció mínimament crítica del terme *gènere*. En aquest sentit, el seu plantejament fins a un cert punt justificador i legitimador de la diferència entre homes i dones es diferenciarà clarament de les teories de la desigualtat i l'opressió que exposarem a continuació en associar les posicions socials d'homes i dones a factors de caràcter *natural* —sobretot, en el cas dels plantejaments biològics— o *funcional*. Així, doncs, tot i deixar palesa la necessitat d'establiment de la igualtat, la seva afirmació sobre l'existència d'un *mode d'ésser femení* divergent del masculí, com també el plantejament d'una impossibilitat de canvi de l'estructura social, pot portar aquests plantejaments a ésser utilitzats com a mecanismes de manteniment de la posició —dominant— dels homes respecte de les dones.

Des d'una perspectiva més neutral, la segona gran vessant en la concepció del gènere es refereix a les teories de la desigualtat, les quals es desmarquen de les de la diferència fins a aquest punt plantejades en la mesura que integren la realitat de les posicions desiguals d'homes i dones. Les seves autores afirmen que els papers desiguals d'ambdós gèneres a la nostra societat no tenen la seva base explicativa en les diferències biològiques o de personalitat, sinó que es fonamenten en l'organització mateixa de la societat. Això les porta a rebutjar el model de variació natural en relació amb els sexes pro-

11. Amb referència al problema del llenguatge com un mecanisme de domini purament masculí, algunes autores franceses, entre les quals, Hélène Cixous, Luce Irigaray o Julia Kristeva, han partit d'una idea central de la psicoanàlisi francesa: tots els llenguatges existents als nostres dies són fal·locèntrics, és a dir, són un reflex de les conceptualitzacions dels homes. Segons aquests plantejaments, els diversos actors del món social no construeixen les significacions d'aquest en termes d'igualtat, sinó d'una manera clarament desigual. Això explica el mode com les accions i relacions quotidianes de les dones s'esdevenen rere un fons de comprensió institucionalitzada i pública de l'experiència quotidiana, és a dir, un fons macroestructural que devalua i distorsiona la realitat de les dones.

posat pels autors de la diferència i a integrar la idea basada en el fet que les dones tenen menys recursos materials, estatus, poder i oportunitats per a l'autorealització que els homes en la seva idèntica posició social. Les autores de la desigualtat conceben la dona com un agent social no conscient de la seva necessitat d'autorealització i al mateix temps sotmès a una voluntat masculina —és a dir, adaptat a les estructures constrenyedores establertes pels homes— amb possibilitats d'ésser contrarestada. És, doncs, a més del seu rebuig a explicacions de caràcter *natural*, el plantejament d'una possibilitat de modificació estructural de la societat —dirigida a l'establiment d'unes relacions més igualitàries— allò que diferencia aquestes autores de les de la diferència, per a les quals les diferències de gènere són perdurables, profundament inculcades a la personalitat i només parcialment resolubles.

Dins aquesta vessant, cal distingir entre dos tipus de plantejaments teòrics: d'una banda, els de caràcter feminista liberal, i de l'altra, els feministes de tipus marxista, basats ambdós en la integració de nombroses idees sobre la posició social d'homes i dones no analitzades pels teòrics de la diferència. Concretament, amb referència al feminisme liberal, les seves autores, entre les quals destaquen Caroline Bird, Cynthia Fuchs Epstein, Betty Friedan, Elizabeth Janeway, Jean Lippman-Blumen i Joyce Trebilcot, conceben el terme *gènere* a partir de la identificació de la divisió sexual del treball, de l'existència de dues esferes separades d'activitat social, una pública, integrada principalment per homes, i una altra privada, constituïda en la seva majoria per dones, i en darrer terme de la socialització sistemàtica dels infants perquè desenvolupin papers i visquin en esferes concordants amb el seu gènere. Tot i presentar una organització de l'estructura social propera a les teories de tipus institucional i funcionalista, el caràcter crític del feminisme liberal es desmarca de manera clara d'aquest tipus de plantejaments, en la mesura que concep l'esfera privada com un cercle viciós de tasques —domèstiques— necessàries, rutinàries, no pagades, infravalorades, allunyades dels beneficis de la vida pública i que recauen sempre sota la responsabilitat femenina. És, doncs, per a les teòriques feministes liberals, aquest sistema fonamentat en una ideologia de caràcter sexista¹² el

12. El sexisme constitueix una ideologia similar al racisme, la qual, d'una banda, conté prejudicis i pràctiques discriminatòries contra les dones, i de l'altra, creences donades per descomptat sobre les diferències *naturals* entre homes i dones que expliquen les seves respectives posicions socials. Així, doncs, podem situar la gènesi i la legitimació d'aquesta ideologia en algun dels plantejaments proposats per les teòriques de la diferència.

que condemna les dones a l'esfera privada i el que, per tant, evita la possibilitat de compartir tasques. Aquest sistema constitueix la base de la desigualtat entre els gèneres i esdevé al mateix temps el punt principal de divergència amb les teòriques de la diferència. Per tant, l'estructuració de la família fonamentada en l'existència d'una esfera privada en mans femenines, tot i esdevenir funcional, infravalora les dones i nega constantment els valors culturals de la llibertat individual i la igualtat d'oportunitats, pilars bàsics, en opinió d'aquestes autores, de tota societat. D'altra banda, la proposta de diverses estratègies per a l'eliminació de la desigualtat, com ara la introducció de mesures polítiques, econòmiques i socials, és un altre punt a destacar en la seva divergència respecte als plantejaments de la diferència.

Pel que respecta a les feministes marxistes, la seva proposta teòrica està basada en una combinació de l'anàlisi marxista de classe i la protesta social feminista. Gran part de les seves idees presenten una herència directa d'allò que Marx i Engels havien proposat a les seves diverses teories, més concretament a les referides al gènere i a la família incloses a la seva obra *The origins of the family, private property and the State*, escrita i publicada per Engels l'any 1884, partint de diversos escrits redactats per Marx poc abans de la seva mort. Entre els diversos punts citats en aquesta obra, cal destacar els referits a l'existència d'una subordinació femenina no resultant de les seves característiques biològiques, sinó de les imposicions d'un ordre social amb clares arrels històriques; a la concepció de la família com a institució fonamental basada en el poder de la figura patriarcal; a la importància dels factors econòmics en el sorgiment d'una propietat familiar transmesa de generació en generació amb el patriarca com a principal propietari i la dona com a esposa-servent, i, en darrer terme, a la necessitat d'establir un ordre polític dirigit a mantenir els diversos sistemes de dominació. Una part important d'aquestes idees han estat el punt de partida de les autores integrants del corrent feminista marxista contemporani, les quals han emmarcat les relacions de gènere dins el que consideren l'estructura més fonamental del sistema de classes, i en particular en l'estructura del sistema de classes capitalista contemporani, de manera que l'anàlisi de l'opressió de classes esdevé un element central a les seves teories. En aquest sentit, per a les feministes marxistes les dones no són, doncs, iguals¹³ als homes i això és degut, no a un conflicte

13. Les feministes marxistes admeten que dins de totes les classes les dones es troben en clar desavantatge en relació amb els homes pel que es refereix als béns materials, poder, estatus i possibilitats d'autorealització. Les causes d'aquesta desigualtat es troben en l'organització del mateix capitalisme.

directe i bàsic d'interessos entre els gèneres, sinó al funcionament de l'opressió de classe, amb els seus factors de desigualtat davant la propietat, el treball explotat i l'alienació. En conseqüència, l'eliminació d'aquesta desigualtat només es podrà vehicular per la desaparició de l'opressió de classe, fet únicament possible a partir d'una revolució social de la classe treballadora que destrueixi el sistema de classes. Observem, per tant, també, la seva clara divergència amb les teòriques de la diferència, en plantejar l'existència d'una desigualtat i la proposta d'una possibilitat de canvi d'aquesta situació. Entre les principals autores situades en aquest plantejament, cal destacar Gayle Rubin, Jean Gardiner¹⁴ i Catherine Mackinnon.¹⁵

Arribat aquest punt, podem reafirmar la idea a la qual hem anat fent referència constantment al llarg de l'escrit, concretament les profundes divergències de les concepcions del gènere basades en la desigualtat respecte a les de la diferència. En aquest sentit, les teories de la desigualtat parteixen de l'afirmació que totes les dones es troben oprimides, situant per tant l'estructura de la família com un element no tan sols de caràcter funcional per a la societat sinó també com la base central de l'opressió masculina.

Des d'una vessant ideològica similar a la desigualtat, encara que més radicalitzada, cal destacar, com a tercer gran concepció del gènere, els plantejaments al voltant de l'opressió, tendència avui predominant. En total divergència amb les de la diferència i amb alguns punts de convergència amb les de la desigualtat,¹⁶ les teories de l'opressió de gènere es caracteritzen per presentar la noció de gènere més revolucionària de les tres en descriure la situació de les dones

14. Amb referència a la relació entre treball explotat i desigualtat social, com també a la possibilitat d'una revolució social, Jean Gardiner planteja el fet que «[...] la eliminación del trabajo doméstico podría socavar aún más el dominio de los hombres, la división sexual dentro de la clase trabajadora y la pasividad de las mujeres, todo lo cual contribuye a la estabilidad política de la sociedad capitalista.» Gardiner, 1980, p. 168.

15. En relació amb la importància atribuïda a l'anàlisi de les classes per a la comprensió de les desigualtats de gènere, Catherine Mackinnon afirma que «We urgently need to comprehend the emerging pattern in which gender, while a distinct inequality, also contributes to the social embodiment and expression of race and class inequalities, at the same time as race and class are deeply imbedded in gender.» Mackinnon, 1987, p. 2.

16. En aquest sentit, es pot afirmar que les teories de l'opressió de gènere són molt més properes a les de la desigualtat que no pas a les de la diferència. Així, doncs, els plantejaments de la desigualtat i de l'opressió es poden emmarcar dins un mateix conjunt teòric (ampli i general), notablement allunyat de les idees de la desigualtat, sobretot pel que respecta a la seva perspectiva crítica.

com a conseqüència d'una relació de poder directa entre les dones i els homes en la qual aquests últims, amb interessos concrets en el control, l'ús, la submissió i l'opressió de les dones, satisfan les seves necessitats. Segons les seves autores, les dones es troben en una situació en què els homes les controlen, les sotmeten i les oprimeixen, tot això dins una estructura bàsica de dominació, perfectament integrada a la nostra societat, anomenada patriarcat. Les seves idees constitueixen, per tant, un pas endavant en el plantejament d'allò que amb menor intensitat havien denunciat les teòriques de la desigualtat —fet que les porta a rebutjar de manera directa les seves idees sobre la desigual organització social basades en la biologia, la socialització diferenciada que havien plantejat les teòriques de la diferència—, divergint, però, amb aquestes en alguns punts com ara la importància atribuïda al sistema de classes. Per a les teòriques de l'opressió, el patriarcat constitueix una estructura primària de poder mantinguda de manera intencionada i deliberada.

Dins aquesta vessant, podem distingir quatre tipus de plantejaments al voltant del concepte de gènere, concretament, la teoria feminista psicoanalítica, el feminisme radical, el feminisme socialista i, en darrer terme, el feminisme de la tercera ona. Amb referència al primer, les seves autores parteixen de les idees plantejades per Freud en la seva teoria psicoanalítica, desmarcant-se, però, del seu patriarcalisme. Les feministes psicoanalítiques expliquen l'opressió de les dones a partir de la profunda necessitat emocional per part dels homes de controlar-les, un impuls que neix d'una necessitat de dominació que té la seva gènesi en les neurosis¹⁷ quasi universals dels homes centrades en la por a la mort i en els sentiments ambivalents dirigits a les mares que els crien. Les dones, per la seva part, manquen d'aquestes neurosis, però, en qualsevol cas, queden psíquicament desproveïdes d'una font equivalent d'energia per oposar-se a la dominació. El que caracteritza el feminisme psicoanalític és l'anàlisi des d'una vessant psicològica de les diverses accions individuals quotidianes dutes a terme pels homes en la creació i el manteniment del sistema de dominació masculina, d'una banda, i de l'escassa resistència a aquest per part de les dones, en respondre de manera contínua i servicial a les demandes i necessitats dels seus marits,¹⁸ de

17. Concretament, les emocions humanes, els desigs i els temors parcialment reconeguts o no reconeguts.

18. A diferència del model de l'actor convencional que ofereix la microsociologia, les feministes psicoanalítiques presenten un model d'actor que en la seva vida quotidiana està responsablement situat al centre d'un conjunt d'accions d'altres individus.

l'altra. Entre les seves autores, cal destacar Azizah al-Hibri, Nancy Chodorow,¹⁹ Dorothy Dinnerstein²⁰ i Eva Feder Kittay.

En segon terme, el feminisme radical constitueix amb tota probabilitat la vessant més activista i militant de tota la teoria feminista contemporània. Partint d'una incorporació dels arguments del feminisme marxista i del psicoanalític, els plantejaments de les seves autores al voltant del gènere es fonamenten en una intensa valoració positiva de les dones i, en conseqüència, en una indignació profunda davant l'opressió exercida pels seus homòlegs masculins. El patriarcat constitueix, doncs, per a aquestes, l'estructura més important i bàsica de la desigualtat social i al mateix temps la que menys es percep com a tal. Esdevé un sistema en què els homes i les organitzacions dominades per aquests desenvolupen les seves pràctiques violentes contra les dones, no solament de tipus físic, sinó també de caràcter ideològic, mitjançant el control de les oportunitats, dels entorns, de les accions i de les percepcions d'aquelles. Les dones són convertides en instruments complaents per a la satisfacció dels interessos dels seus marits tant en el pla sexual com en el reproductiu. Amb referència a la destrucció del sistema patriarcal, les radicals mantenen que aquesta derrota ha de partir d'una reconstrucció bàsica de la consciència de les dones, de manera que tota dona reconegui el seu propi valor i la seva pròpia força, rebutgi les pressions del patriarcat i treballi en solidaritat amb altres dones per a l'establiment d'un enfrontament crític amb la dominació patriarcal.

Dins aquesta vessant teòrica radical, cal citar algunes autores

19. D'acord amb les característiques del feminisme psicoanalític que hem presentat, és interessant l'afirmació de Nancy Chodorow referida al fet que «el sexo es fuente de autoestima masculina y la dominación sexual contribuye a que un hombre libere las frustraciones sexuales que tiene en el trabajo y para que pueda poner en práctica dentro de su esfera personal el control que de otro modo él siente que se ejerce sobre él. Empero, la conducta dependiente y pasiva de la mujer hacia su marido sirve también para encubrir el control nutricional que está ejerciendo: mientras las mujeres continúan proporcionando el apoyo emocional y la "afirmación del yo" a sus maridos, estarán cumpliendo el papel de maternidad para con ellos.» Chodorow, 1980, p. 122.

20. Connectant amb Chodorow, Dinnerstein assenyala: «The prevailing symbiosis between men and women is something more than a product of societal coercion. It is part of the neurotic overall posture by means of which humans, male and female, try to cope with massive psychological problems that lie at the heart of our species' situation. At the present stage of technological development, it is primarily because they help us to maintain this doomed posture that the specific societal mechanisms supporting the sexual status quo continue to feel necessary.» Dinnerstein, 1977, p. 7.

com ara Kathleen Barry, Charlotte Bunch, Andrea Dworkin,²¹ Marilyn Frye,²² Susan Griffin, Kate Millet o Adrienne Rich.

Com a tercera branca de les teories de l'opressió, el feminisme socialista es proposa la realització d'una síntesi teòrica del feminisme marxista i el radical amb una voluntat superadora de les teories feministes existents. Aquesta vessant teòrica es caracteritza pel fet d'estar subdividida en dues variants. La primera es fonamenta en l'anàlisi de l'opressió de les dones a partir de les idees de l'opressió de classe —del marxisme— i de l'opressió de gènere —del feminisme radical—, concebut d'aquesta manera el sistema com un patriarcat capitalista. Entre les seves autores, cal destacar Zillah R. Eisenstein,²³ Heidi Hartmann²⁴ i Nancy Hartsock.²⁵ La segona intenta descriure i explicar totes les formes d'opressió social utilitzant les idees de les jerarquies de gènere i classe, amb la finalitat d'explorar els sis-

21. La radicalitat d'aquestes autores és present a les afirmacions d'Andrea Dworkin referides a la seva posició com a dona i escriptora. En aquest sentit, planteja: «This is the basic premise for all my work as a feminist: activism on writing. I wrote these pieces because I believe that women must wage a war against silence: against socially coerced silence; against politically preordained silence; against economically choreographed silence; against the silence created by the pain and despair of sexual abuse and second-class status.» Andrea Dworkin, *Letters from a War Zone: Writings 1976-1987*, Dutton, Nova York, 1989, pàg. 4.

22. Un altre exemple del caràcter revolucionari de les feministes radicals és la visceralitat amb què Marilyn Frye, també emmarcada dins el feminisme socialista, presenta la situació de la dona dins la nostra societat en comentar: «[...] being a woman selects me as likely victim of sexual assault or harassment; it is my being a woman that reduces the power of my anger to a proof of my insanity. If a woman has little or no economic or political power, or achieves little of what she wants to achieve, a major causal factor in this is that she is a woman. For any woman of any race or economic class, being a woman is significantly attached to whatever disadvantages and deprivations she suffers, be they great or small.» Frye, 1983, p. 16.

23. Amb referència al concepte del patriarcat capitalista, Eisenstein argumenta que «lo que buscan las feministas socialistas es entender el sistema de poder que deriva del patriarcado capitalista. He seleccionado esta expresión para acentuar una relación dialéctica que se refuerza mutuamente entre la estructura de clases capitalista y la estructuración sexual jerarquizada.» Eisenstein, 1980, p. 15.

24. De manera complementària a la citació anterior d'Eisenstein, Heidi Hartmann comenta: «El status actual de las mujeres en el mercado de trabajo y la disposición actual de los empleos segregados por sexos es resultado de un largo proceso de interacción entre el patriarcado y el capitalismo.» Hartmann, 1980, p. 219.

25. En relació amb la importància de l'opressió de classe en l'anàlisi d'aquestes autores, cal remarcar l'afirmació de Nancy Hartsock referida al fet que «tanto para los hombres como para las mujeres, la clase determina nuestra manera de ver el mundo y nuestro lugar dentro de él, la forma en que fuimos educados, dónde y cómo actuamos y si lo hacemos con seguridad o con incertidumbre. El proceso de producción debe verse tomando en cuenta la reproducción de las relaciones políticas e ideológicas de dominación y subordinación.» Hartsock, 1980, p. 77.

temes d'opressió basats no tan sols en la classe i el gènere, sinó també en la raça, l'etnicitat, l'edat, la preferència sexual i la localització dins la jerarquia mundial de nacions. Les seves autores, entre d'altres Marilyn Frye, a la qual ja hem fet referència en referenciar el feminisme radical, i Audre Lorde, plantegen, doncs, una concepció del sistema com una estructura de dominació. Tot i presentar certs punts de diferenciació entre ells, ambdós plantejaments coincideixen a presentar l'opressió com a principal element d'anàlisi i al mateix temps mantenir un compromís, explícit o implícit, amb el materialisme històric proposat per Marx com a estratègia analítica. En vincular aquesta visió amb el seu enfocament sobre la dominació, les feministes socialistes tracten d'assolir el seu objectiu de desenvolupar una teoria que permeti la interpretació de l'opressió i al mateix temps es compromet amb les anàlisis històriques de les disposicions socials i materials que donen lloc a les situacions particulars de dominació.

En darrer terme, el feminisme de la tercera ona analitza amb actitud crítica la tendència dels escrits de les dècades dels anys seixanta i setanta a utilitzar un concepte monolític i generalitzat de *dona* com a categoria genèrica d'estratificació, i passa a centrar-se, doncs, en les implicacions de les diferències —de classe, edat, etnicitat, preferència sexual i posició global, plantejades anteriorment per les feministes socialistes— en les relacions entre les dones tant en el nivell micro com en el macro. Els escrits d'aquesta quarta vessant teòrica de l'opressió mostren una oposició no tan sols a la ideologia sexual i a l'estatus desigual de les dones, sinó també a la resta de sistemes de dominació —racista, classista, heterosexistista o imperialista—. Entre les seves autores, principalment dones de color, cal destacar Paula Gunn Allen, Catona Anzaldúa, Bettina Aptheker, Patricia Hill Collins,²⁶ Paula Giddings, Bell Hooks, Audre Lorde, Cherrie Moraga, Gloria Anzaldúa, Judith Rollins i Alice Walker.²⁷

Plantejades les principals concepcions del gènere presentades per les teòriques de l'opressió, observem, doncs, com el seu caràcter crí-

26. Patricia Hill Collins deixa patent la teoria integradora de diversos sistemes de dominació plantejada per aquestes autores en afirmar que «in order to capture the interconnections of race, gender and social class in Black women's lives and their effect on Black feminist thought, I explicitly rejected grounding my analysis in any single theoretical tradition.» Collins, 1990, p. 13.

27. En relació amb el caràcter denunciatori dirigit al sistema de dominació racista, cal destacar la introducció del terme *womanist* a l'inici de l'obra d'Alice Walker, definit com «a black feminist or feminist of color [...] Usually referring to outrageous, audacious, courageous or willful behavior.» Walker, 1983, p. 6.

tic i denunciador tant de l'estructura patriarcal de la societat com de la instrumentalització i la violència —física i ideològica— exercida pels homes les situa en una posició notablement diferenciada de les teories de la diferència, al mateix temps que les allunya parcialment de les de la desigualtat.²⁸

Arribat aquest punt, creiem haver validat empíricament allò que ens havíem plantejat a l'inici de l'estudi, és a dir, comprovar la gran heterogeneïtat de concepcions al voltant del terme *gènere*. La perspectiva adoptada des de la sociologia del coneixement ens pot ajudar a comprendre tant la varietat com la gran diversitat de dimensions intel·lectuals d'un mateix concepte, associades directament a la posició social de l'investigador dins el camp de creació teòrica, element, d'altra banda, no analitzat en el present estudi. El que sí que queda clar és la gran divergència existent entre els diferents plantejaments, tots ells amb una mateixa intencionalitat crítica prèvia, però, en darrer terme, notablement allunyats en les seves conclusions. D'aquí es desprèn la gran distància existent entre el conservadorisme de les teories de la diferència i el radicalisme militant de les idees sobre l'opressió. Aquesta afirmació, doncs, no fa res més que donar-nos una idea sobre la gran heterogeneïtat de tot coneixement, sovint lligat a posicions socials i ideològiques. Com observem, en el cas de l'anàlisi del gènere s'esdevé el mateix, en la mesura que les idees plantejades bé tenen una funció fins a un cert punt legitimadora, en el cas de les teories de la diferència, o bé activista, militant i revolucionària en les de l'opressió. Tot i no haver estat analitzat, suposem que aquest fet es troba directament associat a les biografies individuals de les investigadores socials.

Concloc, doncs, amb la voluntat d'haver deixat clara la gran variabilitat de concepcions al voltant del concepte *gènere* i, per tant, d'una mateixa situació, és a dir, les relacions socials entre homes i dones, amb la finalitat de fer referència tant a la gran diversitat de formes de coneixement com a la profunda conflictivitat teòrica existent en els diversos camps de coneixement. Ara restaria, però, cercar les explicacions causals d'aquests fets, únicament suposades fins a aquest punt.

28. La base teòrica esdevé gairebé la mateixa; les divergències se situen, doncs, en el seu grau de denúncia, associat, amb tota probabilitat, a qüestions de caràcter ideològic.

Bibliografia

- CHODOROW, Nancy (1980). «Maternidad, dominio masculino y capitalismo». A: EISENSTEIN, Zillah R. [comp.]. *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- (1989). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Los Angeles: University of California Press.
- COLLINS, Patricia Hill (1990). *Black feminist thought: knowledge, consciousness and empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- DINNERSTEIN, Dorothy (1977). *The mermaid and the minotaur: Sexual arrangements and human malaise*. Nova York: Harper Colophon Books.
- DWORKIN, Andrea (1989). *Letters from a War Zone: Writings 1976-1987*. Nova York: Dutton, 1989.
- EISENSTEIN, Zillah R. [comp.] (1980). *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- (1980). «Hacia el desarrollo de una teoría del patriarcado capitalista y el feminismo socialista». A: EISENSTEIN, Zillah R. [comp.]. *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- FRYE, Marilyn (1983). *The politics of reality: essays in feminist theory*. Califòrnia: The Crossing Press Feminist Series.
- GARDINER, Jean (1980). «El trabajo doméstico de las mujeres». A: EISENSTEIN, Zillah R. [comp.]. *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- GIDDINGS, Paula (1991). *When and where I enter: The Impact of black women on race and sex in America*. Nova York: Routledge.
- HARTMANN, Heidi (1980) «Segregación de los empleos por sexos». A: EISENSTEIN, Zillah R. [comp.]. *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- HARTSOCK, Nancy (1980). «Teoría feminista y estrategia revolucionaria». A: EISENSTEIN, Zillah R. [comp.]. *Patriarcado capitalista y feminismo socialista*. Mèxic: Siglo XXI.
- IRIGARAY, Luce (1989). *Etica della differenza sessuale*. Milà: Feltrinelli.
- MACKINNON, Catherine A. (1987). *Feminism unmodified*. Harvard University Press.
- RITZER, George (1999). *Teoría sociológica contemporánea*. Madrid: McGraw-Hill.
- ROSSI, Alice (1983). «Gender and Parenthood». *American Sociological Review*, núm. 49.
- RUDDICK, Sara (1989). *Maternal thinking: Towards a politics of press*. Boston: Women's Press.
- WALKER, Alice (1983). *In search of our mother's gardens*. Nova York: Harcourt Brace Jovanovich.